

УДК 316.6

Новосядла О.М.

ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО ШКОЛЯРА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Новосядла О.М. Економічна соціалізація сучасного школяра: теоретичний аналіз. Стаття присвячена описанню та обґрунтуванню моделі економічної соціалізації особистості з позиції системного та інтерсуб'єктного підходів. Визначені поняття суб'єктного та інтерсуб'єктного аспектів економічної соціалізації школяра, її структура, психологічні складові формування та показники сформованості. Розглянуто простір економічної культури та економічна суб'єктність сім'ї як фактори розвитку, формування економічної культури та економічної суб'єктності дитини. Визначені особливості економічної соціалізації дитини з малозабезпеченої сім'ї.

Ключові слова: економічна соціалізація особистості, суб'єкт, підприємницький тип особистості, інтерсуб'єктна взаємодія, економічна культура особистості.

Новосядла Е.М. Экономическая социализация современного школьника: теоретический анализ. Статья посвящена описанию и обоснованию модели экономической социализации личности с позиции системного и интересубъектного подходов. Определены понятия субъектного и интересубъектного аспектов экономической социализации школьника, ее структура, психологические составляющие формирования и показатели сформированности. Рассмотрены пространство экономической культуры и экономическая субъектность семьи как факторы развития экономической культуры и экономической субъектности ребенка. Определены особенности экономической социализации детей из малообеспеченных семей.

Ключевые слова: экономическая социализация личности, субъект, предпринимательский тип личности, интересубъектное взаимодействие, экономическая культура личности.

Постановка проблеми. Характер трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні протягом останніх років, їх масштаби та глибина, суперечності періоду соціально-економічних змін, надають проблемі економічної соціалізації особистості особливої актуальності. Виняткового значення її вивчення та розробка набуває на етапі шкільного дитинства, адже саме відтоді відбувається інтенсивне входження дитини в систему економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато зарубіжних (В. Автономов, І. Андреева, Д. Аткінсон, Г.Беккер, І.Бентам, Дж. Брунер, Л. Вальрас, Т.Веблен, К. Гудмен, К. Данziger, У. Джевонс, О. Дейнека, А. Журавльов, Д. Канеман, Дж. Катона, Дж. Кейнс, Т. Корнілова, А.Купрейченко, Л. Макгрудер, Г. Маршалл, Г. Мюнстерберг, В. Позняков, В. Радаєв, Р. Саттон, А.Сміт, В. Спасенников, Є. Суботський, А. Тверські, А. Фенем та ін.) та вітчизняних (Г. Авер'янова, З. Антонова-Швед, О. Данчева, Н. Дембицька, І. Зубіашвілі, Л. Карамушка, О. Лавренко, Н. Левицька, Г. Ложкін, В. Москаленко, Л. Хитрош, Ю. Швалб та ін.) науковців займаються проблемою економічної соціалізації особистості.

Дана проблема у віковому аспекті вивчалася Г. Авер'яною, З. Антоною, Н. Дембицькою, Т. Дробишевою, А. Журавльовим, Є. Землянською, Є. Козловою, В. Москаленко, С. Ферою С. В. Не зважаючи на це, поняття, етапи, фактори, механізми економічної соціалізації залишаються досі розмитими та неоднозначними.

Отже, метою даної статті є теоретичний аналіз та обґрунтування моделі економічної соціалізації особистості школяра на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Аналіз основних підходів (культурно-діяльнісного [1; 2; 6; 8], структурно-функціонального [1; 2; 4; 6; 9], суб'єктно-вчинкового [7; 10], ціннісного [3; 8; 10; 11] та інтерсуб'єктного [1; 2; 4; 6; 10-12]) до розуміння поняття «економічна соціалізація» показав, що досліджуваний феномен розглядається як окрема ланка загальної соціалізації, що і визначає його зміст – засвоєння економічного досвіду, знань, ролей і як результат – формування економічної свідомості, мислення, відповідної поведінки, економічної культури тощо.

У сучасній вітчизняній соціальній та економічній психології активно розвивається новий – інтерсуб'єктний – підхід до економічної соціалізації особистості [1; 2; 4; 12]. В його рамках економічна соціалізація визначається як процес становлення економіко-психологічних якостей особистості в просторі інтерсуб'єктної взаємодії.

Сутність такої взаємодії полягає у породженні, створенні, спільному творенні нової реальності, що є ядром спільного інтеріндивідуального простору, в нашому дослідженні – економічного.

В.В. Знаков суб'єктом називає внутрішньо вільну людину, яка приймає рішення про способи взаємодії з іншими на основі свідомих моральних переконань [4]. З цієї точки зору, результатом економічної соціалізації дитини є набуття автентичності економічного буття, тобто переживання особистої суб'єктності [2; 4; 12], об'єктивованої у всій гамі взаємних зв'язків і стосунків з іншими. В основі лежить втілення смислового змісту особистості у фактах перетворень, здійснених нею у економічному оточенні.

Підвищення рівня економічної суб'єктності виражається в тому, що дитина не тільки фіксує, усвідомлює обставини економічного життя, але й намагається активно впливати на них. Внаслідок цього вона перетворює не тільки світ економіки, але й себе у ньому. Економічною соціалізацією в даному контексті виступає процес формування економічної культури особистості як інтеріоризації економічних

цінностей, конвенційованих у інтерсуб'єктивному просторі взаємодії суб'єктів економіки у внутрішні детермінанти формування економіко-психологічних якостей людини, що відображають ступінь розвитку її як особистості.

Таким чином, економічна соціалізація особистості розглядається нами у тісній взаємозалежності, взаємній зумовленості з відповідними процесами інших суб'єктів взаємодії, а сам соціально-психологічний простір такої взаємодії виконує соціалізуючу функцію, сприяючи взаємному формуванню економічної культури усіх її учасників.

У структурі економічної соціалізації представники інтерсуб'єктного та системного підходу [1; 2; 6; 10; 11] виділяють три основних аспекти (когнітивний, афективний та конативний), усі вони відіграють певну роль в процесі апробації та використання тих можливостей та якостей, які були отримані на черговому етапі розвитку.

Когнітивний компонент економічної соціалізації об'єднує всі соціально-психологічні процеси пізнання економічної дійсності. Очевидно, про особливості розвитку когнітивної складової економічної соціалізації можна судити за рівнем, глибиною поінформованості особистості про закони й закономірності, за якими зароджуються, формуються, функціонують, трансформуються ті чи інші явища економічного життя.

Емоційно-оцінковий компонент являє собою почуття та переживання людини щодо явищ економічної дійсності. Він представлений в ціннісних економічних репрезентаціях як сукупності суб'єктивних, емоційно забарвлених думок і оцінок різних сторін економічної реальності [10; 11]. Інтегративним показником розвитку емоційного компоненту економічної соціалізації особистості, на нашу думку, можна вважати ставлення особистості до відносин власності, яке може мати різну модальність (виділяємо позитивне, негативне чи індивергентне ставлення). Остання, на думку В.О. Хашенко [13], залежить від ступеня задоволеності насущних матеріальних, соціально-економічних, духовних потреб та її соціально-економічного статусу в суспільстві. Неабияку, якщо не визначальну, роль в цьому відіграє такий показник розвитку особистості її економічна ідентичність.

Під останньою ми розуміємо як частину економічного Я особистості - продукту економічної самосвідомості і являє собою психологічну (точніше економіко-психологічну) категорію, яка відноситься до результату визначення людиною свого положення в системі економічних відносин і, перш за все, відносин власності, які є, згідно з У. Джеймсом, центральними базовими відношеннями особистості [7].

Психологічною основою формування економічної ідентичності як процесу усвідомлення індивідом, з одного боку, факту володіння власністю і об'єктивних умов привласнення її об'єктів, з іншого – своїх власних можливостей (здібностей, ділових властивостей), внутрішньої сили і вольових якостей є усвідомлення людиною свого ставлення до власності. Як зазначає В. О. Хашенко [13], важливою особливістю цього процесу є не тільки усвідомлення індивідом об'єктивного факту володіння об'єктами власності (об'єктивний економічний статус), але і його "психологічний запит" на таке володіння, що встановлює так звані психологічні межі власності, що належить до його економічного Я.

Функціональна роль емоційного компоненту в системі економічної соціалізації виражається у соціально-психологічній регуляції процесів сприйняття і оцінювання особистістю економічної реальності та свого місця в ній.

Конативний компонент економічної соціалізації особистості охоплює систему саморегуляції економічної поведінки, а саме – розвиток мотиваційно-потребової сфери особистості. Інтегративним показником розвитку конативного компоненту економічної соціалізації вважаємо економічну спрямованість, пов'язану з економічними очікуваннями та домаганнями особистості [6]. Отже, функціональна роль конативного компоненту в системі економічної соціалізації особистості полягає в соціально-психологічній регуляції поведінки суб'єкта економічних відношень.

Зміст компонентів економічних ціннісних репрезентацій детермінується потребою системою індивіда, яка на різних вікових етапах людини має свої особливості [6].

У процесі соціалізації можна спостерігати як стійкі, так і нестійкі періоди, коли відбувається зміна взаємного співвідношення функцій окремих компонентів, коли домінуючу, системоутворюючу функцію виконує певний функціональний компонент.

Приклади таких змін у співвідношенні структурних компонентів в процесі економічної соціалізації дитини наводить у своєму дослідженні О. Козлова. Так, когнітивний компонент економічних репрезентацій дітей молодшого віку визначається мінімальним розумінням економічних об'єктів, але на наступних вікових етапах економічна реальність починає усвідомлюватися спочатку як взаємодія окремих подій в економічній системі, а згодом економічна взаємодія починає розглядатися як цілісність. Якщо у дітей молодшого віку емоційний компонент виявляється через панування позитивного сприйняття економічної реальності, то згодом в судженнях про економічну реальність у власному досвіді починають з'являтися негативні оцінки.

Розвиток, формування економічної культури та економічної суб'єктності сім'ї як соціально-психологічної цілісності. Інтеріоризований, відрефлексований та опосередкований власними оцінками економічний досвід сім'ї у трансформованому вигляді перетворюється у економічну суб'єктність та економічну культуру дитини. Але існує категорія сімей (малозабезпечені, бідні тощо), в яких цей досвід буде неадекватним.

Економічна соціалізація дитини в малозабезпеченій сім'ї може протікати з викривленнями, набувати особливих рис і призводити до специфічних ефектів.

Тому і в школі, за участю психолого-педагогічної системи, яка є ще однією з найважливіших для школяра соціально-психологічною цілісністю, повинно відбуватися формування економічної суб'єктності та культури дитини, яке у внутрішньому просторі дитини виражається у зміні та перетворенні власної ролі в системі монетарних відносин (від споживача до суб'єкта заробітку грошей) та статусу об'єктів монетарних відносин (гроші з об'єкта накопичення і витрат набувають статусу засобу опосередкування інших відносин особистості), а також у розширенні сфер економічних відносин, в які включається школяр (зі сфери купівлі-продажу до різних сфер заробітку грошей).

Показником сформованості економічної суб'єктності слугує підприємницький тип особистості, який поєднує в собі такі якості як ініціативність, управлінські здібності, наполегливість, господарська самостійність, самодіяльність і матеріальне самозабезпечення, цілеспрямованість, незалежність, готовність до ризику, самовпевненість, прагнення до самореалізації, відповідальність тощо. Дана модель підприємницького типу особистості представлена в роботах В. Москаленко, О. Лавренко, Н. Дембицької, І. Зубіашвілі та ін.

Висновки. Економічна соціалізація особистості є процесом входження особистості в систему економічних відносин суспільства завдяки інтеріоризації економічних цінностей суспільства, апробації їх в інтрасуб'єктивному просторі взаємин з іншими суб'єктами відносин, опосередкованих власністю. Наслідком цього є розвиток когнітивних, афективних та конативних функцій особистості як суб'єкта відносин, опосередкованих власністю. Результатом процесу економічної соціалізації школяра виступає зміна та перетворення власної ролі в системі монетарних відносин, статусу об'єктів монетарних відносин та розширення сфер економічних відносин, в які включається школяр, що слугує, у свою чергу, показником економічної культури та економічної суб'єктності.

Перспективами подальших досліджень слугує емпіричне вивчення і опис взаємозв'язків економічної соціалізованості школярів та малозабезпеченості їх сім'ї, культури малозабезпеченості та встановлення міри репрезентованості в економічній культурі школярів рис підприємливої особистості.

Список використаних джерел

1. Дембицька Н.М. Економіко-психологічна адаптація малозабезпечених студентів: теоретична модель / О.О. Кузьмінська, Н.М. Дембицька // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Том 11. – Вип. 9. – К. : Фенікс, 2014. – С. 295 - 306.
2. Дембицька Н.М. Концептуальні засади дослідження соціально-психологічних детермінант становлення суб'єкта економічної соціалізації / Н.М.Дембицька // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 3. – Кам'янець-Подільський : Аксиома. – 2009. – С. 100 – 111.
3. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Социально-психологическое пространство личности / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «ИП РАН», 2012. – 496 с.
4. Знаков В.В. Психология субъекта и психология человеческого бытия / В.В.Знаков // Субъект, личность и психология человеческого бытия / Под ред. В.В. Знакова и З.И. Рябикиной. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – С. 9 – 44.
5. Идея системности в современной психологии / Под ред. В.А. Барабанщикова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 496 с.
6. Москаленко В.В. Соціалізація особистості / В. В. Москаленко / Монографія. – К. : Видавництво Фенікс, 2013. – 460 с.
7. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології / В.А. Роменець // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О.Татенка. – К. : Либідь, 2006. – С. 11 - 36.
8. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. / С.Л. Рубинштейн – СПб. : Питер, 2003.
9. Рябикина З.И. Личность как субъект формирования бытийных пространств / З.И. Рябикина // Субъект, личность и психология человеческого бытия / Под ред. В.В. Знакова и З.И. Рябикиной. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – С.45 – 57.
10. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі [та ін.]; за ред. В.В.Москаленко – К. : Педагогічна думка, 2015. – 405 с.
11. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія. / Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, Л.М. Карамушка, О.В. Лавренко, О.О. Міщенко, В.В. Москаленко, Ю.Ж. Шайгородський / Ред. В.В. Москаленко. – Кіровоград, 2012. – 205 с.
12. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О.Татенка. – К. : Либідь, 2006. – С. 316-357.
13. Хащенко В. А. Социально-психологический подход к анализу экономического самосознания / В. А. Хащенко // Ежегодник Российского психологического общества : Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов 25-28 июня 2003 года : в 8 т. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2003. – Т. 7. – С. 47-52.

Spysoc vykorystanykh dzherel

1. Dembyts'ka N.M. Ekonomiko-psykholohichna adaptatsiya malozabezpechenykh studentiv: teoretychna model' / O.O. Kuz'mins'ka, N.M. Dembyts'ka //Aktual'ni problemy psykholohiyi: zbimyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka NAPN Ukrainy. – Tom 11. – Vyp. 9. - K. : Feniks, 2014. – S. 295 - 306.
2. Dembyts'ka N.M. Kontseptual'ni zasady doslidzhennya sotsial'no-psykholohichnykh determinant stanovlennya sub'yekta ekonomichnoyi sotsializatsiyi / N.M. Dembyts'ka // Problemy suchasnoyi psykholohiyi : Zbirnyk naukovykh prats' Kam'yeyanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi im.. H.S.Kostyuka APN Ukrainy / Zared.. S.D.Maksymenka, L.A. Onufriyevoyi. – Vyp. 3. – Kam'yanets'-Podil's'kyi : Aksioma. – 2009. – S. 100 – 111.

3. Zhuravlev A.L., Kupreychenko A.B. Sotsialno-psihologicheskoe prostranstvo lichnosti / A.L. Zhuravlev, A.B. Kupreychenko. – M. : Izd-vo «IPRAN», 2012. – 496 s.
4. Znakov V.V. Psihologiya sub'ekta i psihologiya chelovecheskogo byitiya /V.V. Znakov // Sub'ekt, lichnost i psihologiya chelovecheskogo byitiya /Pod red. V.V.Znakovai Z.I.Ryabikinoy. – M. : Izd-vo «Institut psihologi RAN», 2005.–S.9–44.
5. Ideya sistemnosti v sovremennoy psihologii / Pod red. V.A.Barabanschikova. – M. : Izd-vo «Institutu psihologi RAN», 2005. – 496 s.
6. Moskalenko V.V. Sotsializatsiya osobystosti /V. V. Moskalenko / Monohrafiya. Vydavnytstvo Feniks. K : 2013. – 460 s.
7. Romenets' V.A. Vchynok i postannya kanonichnoyi psykholohiyi // Lyudyna. Sub'yekt. Vchynok: Filososf'ko-psykholohichni studiyi / Zazah.red.V.O.Tatenka. – K. : Lybid', 2006. – S. 11 - 36.
8. Rubinshteyn S.L. Byitie I soznanie. Chelovek I mir. – SPb. : Piter, 2003.
9. Ryabikina Z.I. Lichnost kak sub'ekt formirovaniya byitiynih prostranstv // Sub'ekt, lichnost i psihologiya chelovecheskogo byitiya / Pod red..V.V. Znakovai i Z.I. Ryabikinoy. – M. : Izd-vo «Institut psihologiyi RAN», 2005. – S.45 – 57.
10. Sotsial'no-psykholohichni zakonimosti stanovle nny ekonomichnoyi kul'tury molodi: monohrafiya / V.V. Moskalenko, O.V. Lavrenko, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili [tain.]; zared. V.V.Moskalenko – K. : Pedahohichna dumka, 2015. – 405 s.
11. Sotsial'no-psykholohichni problemy stanovleniya sub'yekta ekonomichnoyi sotsializatsiyi: monohrafiya. /T.V. Hovorun, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili, L.M. Karamushka, O.V. Lavrenko, O.O. Mishchenko, V.V. Moskalenko, Yu.Zh. Shayhorodskyy./ Red. V.V. Moskalenko; Kirovohrad. 2012. – 205 c.
12. Tatenko V.O. Sub'yektno-vchynkova paradyhma v suchasny psykholohiyi // Lyudyna. Sub'yekt. Vchynok: Filososf'ko-psykholohichni studiyi / Za zah. red. V.O. Tatenka. – K. : Lybid', 2006. – S.316-357.
13. Haschenko V. A. Sotsialno-psihologicheskij podhod k analizu ekonomicheskogo samosoznaniya / V. A. Haschenko // Ezhegodnik Rossiyskogo psihologicheskogo obschestva : Materialy 3-go Vserossiyskogo s'ezda psihologov 25-28 iyunya 2003 goda : v 8 t.- SPb. : Izd-vo SPb. un-ta, 2003. - T. 7. - S. 47-52.

Novosiadla, O.M. Economic socialization of modern secondary school students: theoretical analysis. The article deals with the description and justification of the economic socialization model from the perspective of system and intersubject approaches. The author defines the concepts of subjective and intersubjective aspects of secondary school students' economic socialization and discusses the structure, formation, psychological components and development criteria of economic socialization. Based on the general scientific principles of development, determinism and holism the author justifies a comprehensive concept of individuals' economic socialization including its content, structure and development indicators.

The article also describes the criteria for secondary school students' economic subjectness development and proves that the process of secondary school students' economic socialization results in the transformations of their roles and statuses in the system of monetary relations and in expansion of their economic relations, which in turn serves as an indicator of students' economic culture and economic subjectness. An indicator of students' economic subjectness formation is their entrepreneurial type of personality that includes such qualities as initiative, managerial skills, persistence, economic independence, financial self-reliance, tenacity, willingness to take risks, self-confidence, self-realization, responsibility, etc.

The development of students' economic culture and economic subjectness takes place primarily in the settings of economic culture and economic subjectness of the family as a social and psychological entity. The interiorized, reflexed and individuals'-assessment-mediated economic experience of the family transforms into students' economic subjectness and economic culture.

Students' economic socialization in low-income families can have some distortions, peculiar features and effects, which will be the subject of the author's follow-up research.

Keywords: economic socialization, subject, entrepreneurial personality type, intersubjective interaction, economic culture of the individual

Відомості про автора

Новосядла Олена Миколаївна, науковий кореспондент лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, заступник директора спеціалізованої школи №274 з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Київ, Україна

Novosiadla, Olena M., PhD student, Laboratory of organizational and social psychology, G.S.Kostiuk Institute of Psychology of the NAPS of Ukraine, deputy director, school №274, Kyiv, Ukraine.

E-mail: nan75@ukr.net

УДК 336:316.61:373.5

Філончук З.В.

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ УЧНІВ ЯК ЧИННИК ЇХНЬОЇ УСПІШНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Філончук З.В. Фінансова грамотність учнів як чинник їхньої успішної економічної соціалізації. У статті визначено сутність та співвідношення понять «економічна соціалізація», «економічна культура», «фінансова грамотність» стосовно учнівської молоді. Стаття розкриває значення впровадження курсу за вибором «Фінансова грамотність» у формуванні економічної культури учнів.

У статті надано стислу характеристику змісту програм курсу «Фінансова грамотність» для учнів початкової та основної школи відповідно до змістових ліній, визначено роль шкільної фінансової освіти у процесі економічної соціалізації учнівської молоді, формуванні рольових фінансових компетенцій.

Ключові слова: економічна соціалізація, чинники економічної соціалізації, економічна культура, фінансова грамотність, фінансова освіта.